

**SOSYAL ETKİ SÜREÇLERİNİN ‘TEHLİKELİ OYUN: DALGA’
FİLMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

**THE OF PROCESSES OF SOCIAL INFLUENCE IN CONTEXT OF
THE FILM OF “THE WAVE”**

Murat YILDIZ*

Özet:

Bu çalışmada sosyal etkiye ilişkin temel kavramlarının açıklanması ve “Tehlikeli Oyun: Dalga” filmindeki ilgili sahnelerin bu kavramlar açısından analiz edilerek sosyal etki süreçlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde öncelikle sosyal etki kapsamında Şerif, Asch ve Milgram tarafından gerçekleştirilmiş üç klasik deney hakkında kısaca bilgi verilmiş ve bu konuyla ilgili kavramlar açıklanmıştır. Sonra filmin konusu özetlenerek ilgili kavramlar bağlamında film analizine geçilmiştir. Gerçek olaylara dayanan filmin teması, kurgusu ve sahnelerinin sosyal etkiye ilişkin kavramları tasvir etme ve açıklama düzeyi açısından çok güzel ve somut örnekler sunduğu söylenebilir. Sonuç olarak, insanın çeşitli şekillerde diğer insanların etkisinde nasıl kaldığını ve ortama uyum göstermede nasıl dönüşümler gösterdiğini görsel bir yöntemle açıklaması bakımından “Tehlikeli Oyun: Dalga” filminin analiz edilmesinin uygun ve katkı sağlayıcı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Etki, Uyuma, İtaat, Tehlikeli Oyun: Dalga.

Abstract:

In the present study, it is aimed to explain the basic concepts of social influence and to evaluate the processes of social influence of the related scenes of The Wave Film by being analyzed in context of these concepts. Initially brief information about experiments conducted by Sherif, Asch and Milgram in context of social influence is given and the concepts related to this topic are explained. Then, the film is analyzed in the context of related concepts by summing up topic of the film. The film is based on real events and it can be said that its theme, fiction and scenes present epitome and good examples with regard to depictions and level of explaining of concepts related social influence. As a result, it is thought that the film of The Wave is appropriate and making contribution in that how man is influenced by others in various ways and how man transform in order to adapt environment himself by explaining with visual methods.

Key words: Social Influence, Conformity, Obedience, The Wave.

---

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü - Sivas
yildizm@cumhuriyet.edu.tr

Giy Nazi üniformasını, çık Beyoğlu'na ve kimlik kontrolü yap! Bak gör herkes nasıl itaat eder; kuzu kuzu gösterir kimliğini. 'Hiç olur mu?' deme. Olur! Oldu. Yıl 1986, Aralık ayı. Ortaoyuncular Tiyatrosu, Ferhan Şensoy'un, Karl Valentin'in eserleri ve yaşamından yola çıkarak yazdığı, 'İçinden Tramvay Geçen Şarkı'yı sahnelemektedir. Oyunun kostümleri arasında savaş öncesi dönemdeki Alman Nazi subayı üniformaları da vardı: Dize kadar çizmeler, kollarda gamalı haçlar, bir dönemin simgesi kasketler... Nazi üniformalı oyuncular İstiklal Caddesi'ne çıkmışlar. Ve başlamışlar gelen geçeni durdurmaya; bir de araya Almanca 'lütfen' lafı katarak, daha da cüretkâr olsun diye: 'Kimlik bitte!' Büyük çoğunluk kimliğini göstermiş, sert sorulara mazlum yanıtlar vermişlerdi. Ellerini duvara dayayıp üzerlerini aratmışlardı. Üniformanın Nazi üniforması olduğunu bile fark etmemişler; surf üniforma olduğu için boyun eğmişlerdi. Yalnızca bir kişi itiraz etmiştir. Belki de herkes bu işte bir gariplik sezmişti, fakat 'neme lazım?', 'ne olur ne olmaz!' diye emredilene itaat etmişti (Kaleağası, 2006; Babaoğlu, 2009).

Yirminci yüzyıl, başta iki dünya savaşı olmak üzere çok sayıda savaşın yaşandığı kanlı bir yüzyıldır. "20. Yüzyıldaki Çatışma ve Savaşlarda Ölüm" isimli çalışmasında Leitenberg (2006), bu yüzyılda savaşlarda toplam 148 milyon kişinin öldüğünü, 250 milyona yakın insanın da engelli olduğunu ifade etmektedir. Bu savaş ve ölümlerde birçok diktatörün önemli payı vardır. Elbette diktatörler katliamları, soykırımları, işkenceleri, toplama kamplarını, savaşları yaparken yalnız değillerdi, onlara tam itaat etmiş yüzbinlerce, belki de milyonlarca insan vardı. Günümüzde de farklı bir durum olmadığı gibi, büyük ihtimalle de var olmaya devam edecektir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda savaş eğilimi eğer bu hızla devam ederse, 20. yüzyılı aratacak gibi görünmektedir. Bu gerçeği Dünya Sağlık Örgütü'nün 2003 tarihinde yayınladığı rapor açıkça vurgulamaktadır. Rapora göre savaşlar nedeniyle her saat 35 kişi hayatını kaybetmektedir (akt.: Özpek, 2015). *Kişinin, tüm ahlâkî ve insanî değerlerini perdeleyerek bütün benliğiyle bir lidere, otoriteye itaat etmek suretiyle katılması, doğasından mı kaynaklanmaktadır?* Bilhassa II. Dünya Savaşı sürecinde başta Naziler olmak üzere birçok yerde yaşanan benzer kitlesel kıyımlar sonrasında bilim dünyası, özellikle sosyal psikologlar tüm olanları anlamaya ve açıklamaya çaba göstermişlerdir. Bu bağlamda, *kişilerin, grupların ve kitlelerin normları nasıl meydana gelmektedir, nasıl gelişmekte ve değişmektedir, burada otoritenin nasıl bir etkisi vardır?* gibi soruları cevaplamaya çalışmışlardır. Bu çabalar arasında her biri bir klasik olan Şerif, Asch ve Milgram'ın sosyal etki deneyleri çok önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle de, yukarıda sözü edilen ve Türkiye'nin muhalif, sıra dışı ve aykırı kesiminin yaşadığı veya vaktini geçirdiği yer olan Beyoğlu'nun orta yerinde yaşanması, Şerif'in, Asch'in ve Milgram'ın deneysel kuramlarının günümüz için de *pratik* bir önem taşıdığını göstermektedir (Batmaz, 2006, s. 57).

Tiyatrocuların yukarıda özetlenen sosyal deney niteliğindeki gösterisi, bir konunun veya bir sorunun somutlaştırılmış halinin çarpıcı bir şekilde nasıl ortaya konulacağına güzel bir örnektir. Sinema filmleri de tiyatro oyunları gibi insanı ve sosyal yaşamı irdeleyen ya da yansıtan sanatsal

ürünlerdir. Sinema denilince akla hoş vakit geçirme, eğlence gelir ve hayatımıza kattığı renklerin varlığı tartışılmaz. Bununla birlikte sinema filmlerinin bir diğer işlevi de, ister konusu gerçeğe yakın olsun veya olmasın, bize çok şey öğretmesidir. Filmlerde doğruların, ideal olanların gösterilmesi arzu edilse de, insan hatalardan hareketle de kendini hızla geliştirebilen bir esnekliğe sahiptir. Bu nedenle, filmlerde ille de doğruların anlatılmasını istemekten çok, neyin nasıl anlatıldığını inceleyerek kavramak, seyirci için oldukça zengin bir öğrenme ve eğitim kaynağı olabilmektedir (Gençöz, 2006).

İnsan davranışlarının doğasını ve altında yatan süreçleri anlama gayretinde olan psikoloji bilim dalı ile karmaşık insan davranışlarını tüm detay ve inceliğiyle perdeye yansıtabilen bir sanat dalı olan sinema arasında kullandıkları yöntem ve teknikler farklı da olsa benzerlikler kurulabilmektedir (Gençöz, 2009). Filmler işledikleri konuyu daha gerçekçi veya daha ilgi çekici yapmak amacıyla psikoloji ve psikiyatrinin sunduğu bilgi, kuram ve modellerden faydalanırken, psikoloji ve psikiyatri ise kavramların, davranışların ve hastalıkların daha iyi anlaşılmasını sağlamak hatta terapi sürecinde bir araç olarak kullanmak amacıyla filmlerden faydalanabilmektedir. Bu bağlamda filmlerin psikolojik analizlerinde en çok psikanaliz kuramının kullanıldığını görmekteyiz (Bakır, 2008; Metz, 1985; Terbaş, 2012, 2015). Ayrıca filmler, psikiyatrik hastalıkların tedavi sürecinde “sinematerapi” adı verilen teknik çerçevesinde kullanılmaktadır (Gençöz, 2006, 2008, 2009). Nispeten daha az olmakla birlikte, Erikson’un psikososyal gelişim kuramı gibi başka psikolojik kuramlar çerçevesinde de sinema filmlerinden faydalanılmaktadır (Morsünbül, 2015).

İşte bu çalışmada, sosyal etki süreçlerinin daha iyi anlaşılmasında önemli katkı sağladığı düşünülen “Tehlikeli Oyun: Dalga (Die Welle)” filmi ‘doküman çözümleme tekniği’ kullanılmak suretiyle analiz edilmiştir. Filmin teması, kurgusu ve sahneleri ile sosyal psikolojinin önemli konularından biri olan *sosyal etki* süreç ve kavramları ilişkilendirilerek analiz ve değerlendirilmeler yapılmıştır.

Sosyal Etki Süreçleri

Sosyal etki, bireyin düşüncelerinde, duygularında, tutumlarında veya davranışlarında, başka bir kişi veya grupla girdiği etkileşim sonucu meydana gelen değişim olarak tanımlanmaktadır (Rashotte, 2007, s. 4426). Bu değişim her zaman aynı yolla veya aynı süreçle gerçekleşmemekte aksine aşağıda da kısaca tanımlanmış olan farklı süreçler yoluyla da sosyal etki ortaya çıkmaktadır.

1. İtaat (Obedience): İtaat, bir otoritenin isteklerine boyun eğmek, bir emir veya isteği yerine getirmek ya da yasaklanan bir şeyi yapmamak ve istenilene uymama davranışının doğuracağı sonuçtan çekinilmesi veya

korkulması sonucunda gösterilen uyma davranışıdır. İtaat sürecindeki kişi, 'hırsızlık, öldürme ve saldırı gibi çirkin ve nefret edilecek işleri' zorlanmadan gerçekleştirirken kendini bulabilir (Milgram, 1974).

2. Uyma (Conformity): Bir gruba uymak amacıyla inanç ve davranış değişikliği içeren bir sosyal etki sürecidir. Bu değişiklik başkalarının aynı ortamdaki fiziksel varlığından kaynaklanabileceği gibi sosyal norm ve beklentilerin oluşturduğu baskıdan da kaynaklanabilir. Grup baskısı, zorbalık, ikna etme, alay, eleştiri vb. gibi farklı biçimleri içerebilmektedir. Bir başka deyişle çoğunluk etkisi olarak da tanımlanabilmektedir. Yani gruba ters düşmeme, yanlış yapmama ya da bulunduğu role uygun davranma arzusundan kaynaklanan çoğunluğa uymayı ifade eder (McLeod, 2007). Asch'in çalışmalarında sosyal etki deneyleri ilgili tercih ettiği terim "conformity" olmuştur (Asch, 1955, 1956). Kelman (1958, 1961), sosyal etkinin aşağıda verilen üç farklı süreci olduğunu ileri sürer. Kelman'ın tanımladığı bu üç kavram içerik olarak uymanın (conformity) farklı düzeyleri yani uyma tipleri olarak kabul edilmektedir (McLeod, 2007). Buna göre;

a. Grup kabulü için uyma (Compliance): Kişinin diğer birey ve grubun onayını almayı ummasıyla ortaya çıkan uyma davranışını betimlemektedir. Diğer bir ifadeyle gruptan takdir almak, rızasını kazanmak veya cezalandırılma, dışlanma gibi olumsuzluklardan korunmak için yapılan uyma davranışı olarak açıklanabilmektedir. Bu tür davranış değişikliği grup baskısının olmadığı zamanlarda durduğu için geçici bir davranış değişikliği olarak değerlendirilmektedir. Yani davranış değişikliği içselleştirilmemektedir. Asch'in deneyleri bu kategoriye girmektedir (McLeod, 2007).

Grup kabulü için uyma, doğrudan bir isteğe karşı bir tepkidir. Fiziksel gerçekliğin var olduğu bir uyum olup "Public/Normative Conformity" olarak da ifade edilmektedir (Collins, 2009, s. 14; Boster ve Cruz, 2002, s. 477; Wood, 2000).

b. İçselleştirme (Internalisation): Kişinin oluşmuş fikir ve davranışlarının doğal içsel bir ödül alıyor olmasından ve kendi değer sistemiyle örtüştüğünden dolayı yapılan davranış değişikliğidir. Bu değişiklik içselleştirildiği için daha kalıcıdır. Şerif'in otokinetik etki deneyini buna örnek gösterebiliriz (McLeod, 2007).

Belirsizliğin olduğu ve doğru cevabın bilinmediği durumda ortaya çıkan uyumun bu tipine "Private/Informational Conformity" de denilmektedir (Collins, 2009, s. 14; Boster ve Cruz, 2002, s. 477; Wood, 2000).

c. Özdeşleşme (Identification): Kişinin diğer kişi veya grupla tatmin edici bir ilişki sürdürmeyi istemesinden ve sahip olunan sosyal rollerin beklentilerine bağlı olarak davranış değişikliğine giderek uyum göstermesi olarak açıklanabilir (McLeod, 2007). Zimbardo'nun 1970 yılında gerçekleştirmiş olduğu ünlü "Stanford Mahkûmlar Deneyi" bu durumu yansıtan güzel bir örnektir (Haney, Banks ve Zimbardo, 1973).

3. İkna (Persuasion): İkna verilen bir iletişim bağlamının sınırları içinde kişi veya kişilerin inançlarını, tutumlarını, güdülerini, niyetlerini ve davranışlarını oluşturma, pekiştirme, değiştirme yönünde etkilemeye yönelik teşebbüs olarak tanımlanabilir (Gass ve Seiter, 2016, s. 33). Bir başka ifadeyle ikna, iletilen sözlü veya sözsüz bir mesajla tutum değiştirmek, pekiştirmek veya tutumu biçimlendirmek için çaba göstermeye niyet etmektir (Boster ve Cruz, 2002, s. 478). İkna süreci, sosyal etkileşim bağlamında bireysel alıcılara sunulan detaylı argümanları içerir (Wood, 2000).

Aynı zamanda ikna süreci, halkla ilişkiler ve iletişimin bir konusu olarak propaganda ve tutum değiştirme süreçlerinde ele alınmakla birlikte sosyal etki süreçleri arasında da sayılmaktadır. Örneğin Cialdini (2001, s.180) “Influence: Science and Practice” adlı eserinde ‘iknanın altı silahı’ndan biri olarak “otorite”yi sayar ve Milgram’ın itaat deneylerine atıfta bulunarak insanların normalde yapmayı akıllarından bile geçirmedikleri, kendilerine yakıştıramadıkları hareketleri bile, yapılması istendiğinde otorite figürlerine uyma eğiliminde olduklarını ileri sürmektedir. Yine Collins (2009, s. 11), insanların gruplara uymaya güdülenebildiğini fakat bir gruba uyma konusunda iknaya zorlamanın iknadan başka bir şey olduğunu ifade eder ve dolayısıyla ikna sürecinde gerçekleşen davranış değişikliğinin içselleştirildiğini ve bundan dolayı uyma (conformity) ve grup kabulü için uymadan (compliance) ayrıldığını, bunlara benzemediğini ileri sürer.

Şerif’in Uymayı Etkileyen Grup Normunun Oluşması Deneyi

Grup etkileşimi sırasında oluşan ve ilgili uyaran durumlarında üyelerin davranışlarını düzenleyen yaşantı ve davranış ölçütlerine karşılık gelen ‘sosyal normlar’, grup içinde etkileşimde bulunan bireyler tarafından oluşturulduğu için ‘grup normu’ terimi de kullanılabilir. Sosyal norm veya grup normu, geçmiş ve şimdiki grup etkileşimlerinin sayısız ürünlerini kapsamaktadır. Bu ürünler arasında sosyal değerler, yasalar, gelenekler, örf-âdetler, folklor ve moda sayılabilir. Normlar, kişiler, nesnelere ya da durumlarla ilişkili olarak davranış biçimlerinin değerlendirilmesinde etkilidirler. Normlar, grup için önemli konularda beklenen hatta tercih edilen davranışlardır. Ama olası her davranış ve durum için norm oluşturulmaz. Grup, kendi temel amaç ve hedeflerine, toplumdaki diğer gruplarla ilişkilerine ve grubun içinde bulunduğu diğer şartlara göre önemli gördüğü konularda norm oluşturur (Şerif, M. ve Şerif, C.W., 2006, ss. 134-135).

Sosyal normların belirsizlik durumlarında davranışı yönlendirmek için ortaya çıktığına inanan Şerif, 1935 yılında otokinetik etki adı verilen algı yanılsamasından faydalanarak bu fikrini laboratuvar ortamında test etmiştir. Otokinetik etki tamamen karartılmış bir odada sabit ve küçük bir ışığın sanki hareket ediyormuş gibi görünmesidir; bu hareket aslında fiziksel referans

çerçevesinin yokluğunda (yani karanlık ortamda nesnelere gözükmediğinden) gözün hareket ettirilmesiyle meydana gelen bir harekettir. Deneye katılan kişilerden bu ışığın hangi yöne ne kadar hareket ettiğini belirtmeleri istenmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk.: Hogg ve Vaughan, 2010, ss. 126-127; Şerif, 1985, ss.82-88; Şerif, M. ve Şerif, C.W., 2006, ss.149-156). Dolayısıyla oluşturulan ve kullanılan bu normlar uyma davranışında belirleyici olmuşlardır.

Asch'in Uyma (Conformity) Deneyi

Asch (1955), bireyin karar verme sürecinde çevresindeki insanların etkisinin hangi boyutlarda olduğunu saptamaya yönelik deneyler gerçekleştirmiştir. Deney düzeni kısaca şöyledir; görsel algıyla ilgili bir deney olduğunu zanneden katılımcılara bir çift kart gösterilmiştir. Bu kartların birinde farklı uzunlukta üç çizgi diğer kartta ise tek bir çizgi bulunmaktadır. Katılımcılara tek çizgiyi diğer karttaki çizgilerle uzunluğu açısından kıyaslamaları ve hangisiyle eşleştirilebileceği sorulmuştur. Yani fiziksel gerçeklik belirgin bir şekilde tasarlanmıştır. İşte buna rağmen, deney sonuçları gerçek deneklerin %31,8'inin yanlış dahi olsa grubun verdikleri cevaplara katıldıklarını göstermiştir. Deney sonucunda deneklere neden yanlış cevap verildiği sorulduğunda cevabın yanlış olduğunu bildiklerini ama grup tarafından dışlanmamak, alay edilmemek için gruba uyduklarını, bazı denekler ise grubun doğru söylediğine inandıklarını ve dolayısıyla kendi yargılarından şüphe etmeye başladıklarını belirtmişlerdir (Ayrıntılı bilgi için bk.: Asch, 1955, 1956).

Milgram'ın İtaat (Obedience) Deneyi

Milgram (1963), sosyal itaatın nasıl oluştuğunu ve özellikle de kişinin kendi vicdani değerleriyle çelişmesine rağmen otorite tarafından (kişi veya kurum), tanımadığı başka birine (*otorite*, *yürütücü* ve *kurban* üçgeni) kötü davranması ya da zarar vermesi emredildiği durumlarda, kişinin bu emre ne düzeye kadar uyacağını laboratuvar ortamında deneysel yöntemle araştırmıştır.

Deney süreci kısaca şöyle özetlenebilir: Deney için katılımcılar gazete ilanları yoluyla bulunmuş ve onlara belli bir ücret ödenmiştir. Katılımcılar 20 ve 50 yaşları arasında, öğretmen, posta memuru, mühendis, satıcı, işçi gibi mesleklere mensup erkeklerden oluşmaktadır. İkişer ikişer laboratuvara gelen katılımcılara deneyin amacının, *cezanın öğrenme üzerindeki etkisini* araştırmak olduğu ifade edilmekte ve kura yoluyla birisinin 'öğretmen' diğerinin de 'öğrenci' rolünü üstlenecekleri söylenmektedir. Sonra, her iki kâğıtta da 'öğretmen' yazan ve işbirlikçi katılımcının kendi kâğıdında 'öğrenci' yazıyormuş gibi rol yaptığı; böylece katılımcının hep 'öğretmen' olması sağlandığı hileli kura çekimi aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada 'öğretmen' ve 'öğrenci' birbirini duyabilecek ancak göremeyecek şekilde

ayrı odalara alınmaktadır. Deneyin başında, işbirlikçi denek (öğrenci) gerçek deneğe (öğretmen) bir kalp rahatsızlığı olduğundan bahsetmesine karşın araştırmacı şokların tehlikeli olmadığını söylemektedir. Öğretmen, üzerinde 15 volttan 450 volta kadar etiketlenmiş bir dizi küçük kollar bulunan, gerçekte çalışmayan büyük bir şok makinasının başına oturtulmaktadır. Makinadaki küçük kollardan her biri kaldırıldığında o düzeyde şokun uygulandığı anlamına gelmektedir. Ayrıca voltaj rakamlarının üstünde ise ‘hafif şok’, ‘şiddetli şok’ ve ‘tehlikeli şok’, ‘XXX’ gibi uyarı yazıları etiketlenmiştir. Öğrenci ise bitişik odadaki bir sandalyeye oturtularak, kol bilekleri sandalyeye, elektrotlar da ellerine bağlanmaktadır. Deneyden önce ‘öğretmen’e 45 voltluk bir elektrik şoku uygulanarak ‘öğrenci’ye uygulayacağını sandığı şokun neye benzediği hakkında bir fikir verilmektedir. ‘Öğretmen’in görevi, öğrenciye ezberlemesi gereken bir dizi kelime çiftini sesli okumak, sonra deneğin bunları tekrarlamasını istemektir. ‘Öğrenci’den beklenen ise doğru cevabı vermesidir, fakat deneyin bir parçası olarak öğrenci sık sık yanlış cevaplar vermektedir. Dolayısıyla verilen her yanlış cevap sonucunda denekler, giderek artan gerçek elektrik şokları verdiklerini sanmaktadırlar. İşbirlikçi deneğin (öğretmenin) bulunduğu odadan şok makinesine bağlanmış bir ses kayıt cihazından her şok seviyesine karşılık önceden kaydedilmiş bir çığlık sesi çalınmaktadır. Voltaj belli bir düzeye kadar artırılmasından sonra öğretmen, kendisini yan odadaki denekten ayıran duvarı yumruklamaya başlamakta ve kalp rahatsızlığını hatırlattıktan sonra ise artık sorulara cevap vermemeye ve sessiz kalmaya başlamaktadır. Deney sonucunda, katılımcıların %65’inin (40 denekten 26’sının) her ne kadar huzursuzluk ve çatışma duyguları hissetmiş olsalar da deneydeki en yüksek gerilim olan 450 voltu uyguladıkları görüldüğü, katılımcılardan hiçbirinin 300 volttan önce durmadıkları ve 5 denek 300 volttan, 4 denek 315 volttan sonra devam etmek istemedikleri rapor edilmiştir (Milgram, 1963).

Milgram (1974, s. 4) ulaştığı sonuçları şöyle yorumlamaktadır: ‘Yale Üniversitesi’nde düzenlenen ilk deneyden başlayarak, birçok ülke ve üniversitede yapılan deneylere katılan binlerce deneğin güçlü vicdani duyguları ile otorite çeliştirildi ve kurbanların acı dolu çığlıklarının eşliğinde genellikle otoriteye itaat edildiği görüldü. Yetişkin insanların, bir otorite makamının talimatları doğrultusunda her şeyi göze almakta gösterdikleri aşırı isteklilik durumu, acilen açıklama gerektiren en önemli bulgudur. Sadece görevlerini yapan, kendi başlarına düşmanca işlere kalkışmayan sıradan insanlar, korkunç bir yok etme sürecinin bir parçası olabilmektedirler. Ayrıca, yaptıkları işin yıkıcı sonuçlarının, temel ahlaki değerleriyle çeliştiğini apaçık görmelerine rağmen pek az kişinin otoriteyi reddetme potansiyelinin olduğu görülmüştür’.

Sosyal Etki ve Uyma Süreçlerini Etkileyen Faktörler

En önemli ortak yanının sosyal etki ve uyma davranışını inceleyen birbirinden farklı yukarıda sözü edilen üç araştırmadan hareketle uyma davranışını etkileyen faktörler *ortamsal, kişisel ve kültürel* olmak üzere üç ana başlık altında analiz edilmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 82-98).

1. Ortamsal Faktörler

a. Grubun büyüklüğü: Uyma süreciyle ilgili olarak en çok araştırılan ortamsal faktörlerden biri grubun büyüklüğü diğeri ise grubun sözbirliğidir (Hogg ve Vaughan, 2010, s. 130). Daha büyük grupların, bireyi uyma davranışına yöneltme gücünün daha fazla olduğu söylenebilir. Özellikle grup tarafından zorlanma veya cezalandırılma söz konusu olduğunda bu ilişkinin daha belirginleşeceği düşünülebilir; üç kişinin savunduğu bir fikre karşı direnmek ile yüz kişinin savunduğu bir fikre karşı direnmek arasındaki fark gibi. Özellikle günlük hayat dikkate alındığında, gruptaki kişilerin sayısının artışına paralel olarak bireyin uyma davranışına etkisinde de bir artış gözlemlenmektedir (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 83).

b. Grubun sözbirliği: Kişi, herkesin üzerinde sözbirliği ettiği bir grup kararıyla karşılaştığında, Asch'in deneyinde olduğu gibi, kendini uyma yönünde zorlayan büyük bir baskı altında hisseder (Freedman, Sears ve Carlsmith, 2003, s. 463). Buna karşın, grup içinde söz birliği yoksa (çoğunluktan ayrı düşünen bir kişi de olsa kendisini açığa vurursa) uyma oranında çarpıcı bir düşme gözlenir. Grup içinde en küçük bir anlaşmazlık, kişinin bağımsız kalmasını kolaylaştırır (Taylor, Peplau ve Sears, 2007, s. 220). Dolayısıyla gruptaki kimselerin sayısından ziyade gruptakilerin 'tümünün aynı fikirde olması'nın uyma davranışını etkileme gücü daha fazladır (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 83).

c. Mevkiin ve saygınlığın etkisi: Hem Şerif'in hem de Milgram'ın deneylerinde görüldüğü üzere yüksek saygınlığa ve mevkiye sahip bir kaynaktan gelen sosyal etkiye uyma davranışı daha fazla olmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 86).

d. Yüz yüze olma: Bu faktör, her üç deneyde de çeşitli değişiklikler yapılarak test edilmiştir. Örneğin, Milgram'ın deneyinde, araştırmacı ile denek aynı odada olmadıklarında, araştırmacı denekle telefonla talimat verdiğinde itaat davranışı %65'den %20,5'e; öğretmen (denek) ile şok uyguladığını düşündüğü öğrenci ile aynı odada bulduklarında ise –nedeni farklı olsa da– itaat oranı %60'dan %40'a, öğretmenin, şoku alması için kurbanın(öğrencinin) elini tutup elektrotun üzerine bastırma zorunda olduğu deney düzeneninde ise %30'a düştüğü saptanmıştır. Bu sonuçlar, yüz yüze olma durumunun sosyal etkinin şiddetinde değişikliklere yol açtığını göstermektedir (Hogg ve Vaughan, 2010, s. 141).

e. Kişiliğin kaybolması: Pepitone ve Newcomb'un (1952) 'kimlik belirsizliği' olarak adlandırdığı faktördür ki, grubun gücünden etkilenen

bireyin kendi benliğinden daha büyük bir şeyle bütünleşmesi ve insanın grup içinde normal kısıtlandırmalardan uzaklaşarak kendi kişiliklerini yitirmeleri ve grup normlarına daha duyarlı hale gelmeleri olarak açıklanabilir (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 88).

f. Gruba bağlılık: Bir kişiyi bir grupta kalmasını sağlayan olumlu ya da olumsuz tüm güçlerin toplamına bağlanma adı verilir (Taylor vd. 2007, s. 220). Sosyal yaşamda kişi kendisini bir gruba bağlı hissettiğinden ve bu grubun normları kendi davranışlarına birer ölçüt oluşturduğu için doğal olarak gruptan etkilenir. Kendini bir grupla kategorilendirme işlemi grup normunun öngördüğü davranışlar ile bireyin davranışları arasındaki benzerlikleri güçlendirir ve böylelikle davranışlarını grup normuna uydurur. Yani, gruba bağlılık, grup üyelerinin davranışlarına bir standart getirerek grubun normlarını içselleştirmelerini sağlar (Hogg ve Vaughan, 2010, s. 132). Bu süreç bireyin grubun diğer üyeleriyle olan ilişkilerinin gücüyle doğru orantılı olarak işler, bağlılığın derecesi ne kadar artarsa gruba uyum düzeyi de o denli artar (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 89).

g. Azınlığın etkisi: Arkonaç (1993, s. 79), Moscovici'e atıfta bulunarak, azınlığın çoğunluğu etkilemesinin mümkün olduğunu, bunun nedeninin ise tüm grupların tam anlamıyla homojen bir yapıya sahip olamamalarını ifade etmektedir. Buna göre her zaman için gruplar bölünme potansiyeline sahiptirler. Dolayısıyla grup içinde farklı düşünen üyeler, bu fikir ve davranışlarını yeterli düzeyde ikna edici tarzda tutarlı, özgüven içinde gösterirlerse, gruptaki bu potansiyel bölünmeleri açığa çıkarabilirler. Bu da yeni normların ortaya çıkmasına neden olabilir.

h. Bilgi etkisi ve norm etkisi: Bireyler diğerlerinden etkilenirler, çünkü ya belirsizliği gideren ve böylelikle öznel geçerliği oluşturan bilgiye sahip oldukları için ya da onay ve kabul görmek için kaçınılmaz olarak başkalarına bağımlıdırlar. Sosyal psikologlar, genellikle *bilgi etkisi* ve *norm etkisi* olmak üzere iki tip sosyal sürecin uymaya yol açtığına inanırlar (Deutsch ve Gerard, 1955). *Bilgi etkisi*, başka birinden gelen bilgiyi gerçekliğe ait bir delil olarak kabul etmeyi betimler. Birey kendi algı, inanç ve duygularının doğru olduğundan emin olma ihtiyacı duyar. Uyarılar belirsiz olduğu ya da sosyal anlaşmazlık söz konusu olduğu için kararsızlık durumlarında bilgi etkisi devreye girer. Bu şartlarda insanlar başlangıçta gerçekliğe karşı nesnel denemelerde, tahminlerde bulunurlar, fakat eğer bu mümkün olmazsa sosyal karşılaştırmalar yaparlar (Festinger, 1954). *Norm etkisi* kişiyi bir başka kişinin (grubun diğer üyelerinin) kendisi ile ilgili olumlu beklentilerine uymaya götüren etkidir. İnsanlar sosyal onay ve kabul görme ihtiyacı içerisindedirler, bu da onları çeşitli nedenlerle (iyi davranılma, onay ve kabul görme, kınanma, alay edilme ya da reddedilme durumu yaşamama) grup üyelerini 'memnun etmeye' yönlendirir. Norm etkisi, davranışlarımızı ödüllendirme ya da cezalandırma gücüne ve yetisine sahip bir grup varsa devreye girer. Buradaki önemli ön şart kişinin grubun gözetimi altında olmasıdır. Etkin norm etkisi gerçek bilişsel değişimden çok, görünürde bir kabul ortaya

çıkartır. Norm etkisi, Asch'in deneyinde açık bir şekilde uymanın temel sebebidir, çünkü fiziksel uyarılar belirgindir yani bilgi etkisi devre dışıdır, bununla beraber katılımcıların davranışı grubun doğrudan gözetimi altındadır (Arkonaç, 1998, s. 244; Hogg ve Vaughan, 2010, s. 132).

2. Kişisel Faktörler

a. Benliğin etkileri: Sosyal etkileşimlerinde tüm insanlar benliklerinin hep aynı tarafını ön planda tutmaz. Bazıları benliklerinin ilişkisel yönünü öne çıkarır ki, bu grubun ve sosyal normların daha fazla önemsendiği ve dolayısıyla uyma davranışının daha fazla görüldüğü bir durumdur. Bazı kişiler ise, bireyci yönünü, kişisel düşünce ve ilkelerini daha fazla önemseyen tarafını öne çıkarırlar. Bu kişiler kendilerini grubun her dediğine uymak zorunda hissetmezler (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 92).

b. Birey olma ihtiyacı: Bazı insanlar kendine has olmayı çok önemserler, herkesin yaptığını, herkesin yediğini, giydiğini veya söylediğini yapmaktan hoşlanmazlar ve bundan kaçınarak kendilerine has kimliklerini sürdürmek arzu ederler (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 92). Yani öne çıkmaktan, göze batmaktan, farklı yönlerini, birey olduklarını göstermekten hoşlanırlar (Taylor vd., 2007, s. 221).

c. Cinsiyet ve uyum: Uyum üzerine yapılan ilk dönem, örneğin 1950-60'larda yapılan araştırmalarda hemen hemen değişmez olarak kadınların erkeklerden daha uymacı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, kadınlarda çoğu kez uymacılık ve boyun eğicilik yönündeki kültürel reçetelerin diğer kişilik değişkenlerine göre ağır bastığının delili olarak yorumlanmıştır. Yalnız son dönemlerde yapılan araştırmalar bu konudaki yargılardan kuşku duyulmasını sağlamıştır (Baron, Byrne ve Suls, 1989, ss. 166-167).

3. Kültürel Faktörler

Kültürler arası sosyal etki ve uyma araştırmaları, 'bireyci' ve 'toplulukçu' kültürleri karşılaştırmış ve toplulukçu toplumlarda grup normlarına, bireyci kültürlerdekinden daha yüksek düzeyde uymanın olduğu sonucuna varmıştır (Bond ve Smith, 1996). Fakat bu durum, bireyci toplumlarda algılandığı gibi zayıflık ve birey olamamanın bir belirtisi değildir (Kağıtçıbaşı, 2010, s. 97). Aksine bu uyma davranışı olumlu bir davranış yani toplumsal bir tutkal olarak değerlendirilmektedir (Markus ve Kitayama, 1991). Ayrıca bireyci Batı toplumlarında uyma davranışı toplulukçu kültürlerle nazaran düşük olmasına rağmen yine de yüksek sayılabilecek bir seviyededir, çünkü insanlar grup normlarına uymamayı göze alamamaktadırlar (Hogg ve Vaughan, 2010, s. 130).

Tehlikeli Oyun: Dalga (Die Welle-The Wave) Filminin Tanıtımı ve Kısa Özeti

Tehlikeli Oyun ya da Almanca adıyla *Die Welle*, Dennis Gansel tarafından yönetilen 2008 yapımı Alman filmi. Sosyal bir deneyi konu alan film, Üçüncü Hare¹ adlı yaşanmış bir deneyi anlatan *Die Welle* (The Wave) (Yazarı Todd Strasser, Morton Rhue mahlazını kullanmıştır) adlı kitaptan uyarlanmıştır. Filmin yapımcılığını Christian Becker, senaryo yazarlığını da yönetmen Dennis Gansel ile Peter Thorwarth üstlenmiştir. Filmde başrolleri Jürgen Vogel (Rainer Wenger), Frederick Lau (Tim), Max Riemelt (Marco), Jennifer Ulrich (Karo), Christiane Paul (Anke Wenger), Elyas MBarek (Sinan), Cristina do Rego (Lisa), Jacob Matschenz (Dennis), M. Vollmar (Bomber), M. Mauff (Kevin) paylaşmıştır. Film, Almanya’da vizyona girdikten sonraki 10 haftada 2,3 milyon izleyici çekmiştir (“Tehlikeli Oyun”, 2015).

Filmin Kısa Özeti: Film Almanya’da modern bir lisede geçer. Öğretmen Bay Wenger, bir hafta sürecek olan proje haftasında ‘anarşi’ dersine girmek istemesine rağmen, kendisine ‘otokrasi’ dersi verilir. Farklı kültür ve düşüncelere sahip öğrencilerden oluşan bir sınıfta, ‘yönetim şekilleri veya ideolojileri’ bağlamında *otokrasi* konusunu işlemek zorunda kalır. İlk ders, hem öğretmenin hem de öğrencilerin derse karşı pek istekli olmayan tavırlarıyla başlar. Öğretmen otokrasi kavramından ne anlaşıldığını öğrencilere sorunca, öğrenciler lakayt tavırlarla fikirlerini açıklamaya başlarlar. Hitler tecrübesinden sonra toplum için baskıcı bir yönetim altında yaşamının artık bir seçenek olmadığını, toplumun bunu kabul etmesinin mantıklı sebepleri olamayacağını yönünde düşünceler ifade edilince sınıfta bir ayrışmaya neden olur. Bay Wegner, dikkatini çeken bu durum karşısında öğrencilerine Nazizim gibi despot bir rejimin toplumun içinden neden ve nasıl meydana geldiğini gösterme yönünde aklına gelen fikri, proje olarak uygulamaya karar verir. ‘Lider belirlemek, grup olarak hareket etmek ve bu

¹ Üçüncü Hare (Dalga) [The Third Wave], demokratik toplulukların bile faşizme bağışık olmadıklarını göstermeyi amaçlamış olan bir deneydir. Deney, 1967 yılında California’daki (Palo Alto), Cubberley High School’da, tarih öğretmeni Ron Jones tarafından “Mukayeseli Dünya Tarihi” dersinin *Nazi Almanyası* konulu ünitesi çerçevesinde lise ikinci sınıf öğrencileri üzerinde gerçekleştirildi. Jones, “Üçüncü Hare” adını verdiği bir hareket başlattığını, hareketin amacının demokrasiyi ortadan kaldırmak olduğunu söyledi. Demokrasinin bireyselliği vurgulamasının bir engel teşkil ettiği fikriyle Jones, hareketin kilit taşı olarak “Disiplinden, birlikte, hareketten ve gururdan gelen güç” sloganını belirledi. Jones, kontrolden çıkmaya başladığı gerekçesiyle deneyi dördüncü gün bitirmek zorunda kalmıştır. Deney, yapıldığı sırada iyi kayıt altına alınmamıştır. Kaynaklara göre, deneyden lisenin “The Cubberly Catamount” adındaki öğrenci gazetesinin sadece iki sayısında kısaca, bir sayısında da uzun bir makaleyle deneyden ve amacından bahsedilmiştir. Jones, dokuz yıl sonra deneyle ilgili detaylı bir makale yazmış ve bunu öğrenciler ve Jones ile yapılan röportajlar, çok sayıda makale takip etmiştir. Deney üzerinde, 1981 tarihli The Wave isimli TV filmi ve 1981 tarihli aynı isimli kitap da dâhil olmak üzere pek çok uyarlama yapıldı. 2008 tarihli Alman yapımı “Die Welle” filmi de bu deneyin yeni bir uyarlamasıdır. 2010 tarihinde Jones, deneye katılan öğrencileriyle beraber deney üzerine “The Wave” adında bir müzikal yazdı ve sergiledi. 10 Ekim 2010 tarihinde, deneye katılan öğrencilerden Phillip Neel, öğrenciler ve öğretmenin dâhil olduğu hikâyenin tamamının anlatıldığı “Lesson Plan” adlı bir belgesel film çekti (“Üçüncü Hare”, 2015).

bağlamda kişiler arası dayanışmayı sağlamak' gibi otokratik rejimlerin öne çıkan özelliklerini öğrencilerle birlikte uygulamaya başlar. Öğrenciler, bir gruba ait olmanın heyecanı ile farklı bir dönüşüm yaşamaya başlarlar: kendilerine bir ad bulma (Dalga adını), tüm üyelerin beyaz gömlek giymesi, grubun bir logosunun olması, hatta bir çeşit selamlaşmanın bile bulunmasıyla Dalga üyeleri arasındaki tüm farklar neredeyse ortadan kalkar, her konuda benzer düşünce ve davranışlar sergilenmeye başlanır. Bu değişim onlarda, farklı ve muhalif olana, kendilerinden olmayanlara karşı acımasız dışlayıcı tavırlar göstermelerine yol açar. Başta bazı öğrenciler şüpheyle veya olumsuz yaklaşımlarına karşın –Karo ve Mona adlı öğrencilerin dışında– tümü kısa sürede yeni durumu tamamen benimserler. Her geçen gün, Dalga'ya katılanların sayısı artarak etkisi okul dışına taşar. Daha önce otokrasi dersine kısa süreliğine katılan ancak, yapılanların saçma bir fikir olduğunu düşünüp ayrılan Karo ve Mona, Dalga hareketine karşı duruş sergilemeye başlarlar ve Dalga'yı kötüleyen "Stop Die Welle" başlıklı el ilanları bastırıp dağıtmalarıyla grubun tepkisini çekerler. Öğrencilerin lider sıfatıyla seslendikleri Bay Wenger, deneyinin ulaştığı noktanın zarar vermeye başladığını ilk başta karısının onu terk etmesiyle fark eder. Öğrencilerden Dalga hareketiyle ilgili yorumlarını okuduğunda, genç ergenlerin olaya kendilerini bir hafta gibi bir sürede ne kadar kaptırdığını anlar, geç olmadan yarattığı hareketi bitirmeye karar verir ve bu kararını açıklamak için bir toplantı düzenler. Toplantının başında 'son rolünü' oynayan Bay Wenger, Marco'yu hain ilan eder ve öğrencilerden cezalandırılmasını ister. Öğrenciler de sorgulamadan verilen emri yerine getirmeye niyetlidirler. İşte bu noktada Bay Wenger bir hafta gibi kısa bir süre içinde insanların Hitler döneminde olduğu gibi nasıl dönüştüklerine ve yine benzer şeylerin yaşanma potansiyelinin var olduğuna dikkat çekerek projenin sonlandırdığını ilan eder. Fakat bu kararı vermede artık geç kalmıştır çünkü Tim adlı öğrenci, sürecin bittiğini kabullenemez, önce arkadaşını silahla vurur sonra da intihar eder. Bay Wenger tutuklanır, bütün öğretmen ve öğrenciler şoktadır.

Filmin Değerlendirilmesi

Filmin kurgusu sosyal etki ve uyma deneylerinin kronolojik sırasıyla da örtüşmektedir. Önce grup oluşurken grup üyeleri özgürce kendi düşüncelerini söyleyerek grubun şekillenmesine katkı vermişlerdir. Sürecin başında öğrencilerin bir kısmının zihinlerinde bazı soru işaretleri oluşmuş ve kabul etmekte zorlanmışlar ama buna rağmen dışlanmamak veya onay görmek için çoğunluğa uyma davranışı göstermişlerdir. İlerleyen süreçte ise grup üyelerinin Bay Wenger'e ve grubun normlarına sorgusuz uymalarını yani itaat etmeleri istenmiş, hatta 'Dalga'ya katılmayanlara baskı ve tehditlerde bulunulmuştur. Filmin sonunda Marco'yu cezalandırılmak üzere sahneye getiren öğrenciler hiç sorgulamadan Bay Wenger'in emrine itaat etmişlerdir. Filmin ilgili sahnesindeki diyalog şöyledir:

Bay Wenger: Ne yapacağız şimdi bu haini? Bu haine ne yapalım? Bomber sen söyle? Haydi söyle! Onu buraya niye getirdin!

Bomber: Evet, ama siz söylediğiniz için getirdim.

Bay Wenger: Ben dediğim için, öyle mi? Peki, ben birini öldür desem öldürür müsün? Yani onu asabilir ya da boynunu vurabiliriz! Ya da kurallara uyması için ona işkence edebiliriz! İşte, diktatörlükte aynen böyle yapılır! Az önce burada olan şeyi fark ettiniz mi? Geçen hafta sınıfta sorulan soruyu hatırlıyor musunuz? Ülkemizde diktatörlük olabilir mi? Faşizm işte böyle bir şeydi. Hepimiz kendimizi en iyi zannederiz. Diğerlerinden daha iyi. Ve daha da kötüsü bizimle aynı fikirde olmayanları toplumumuzdan dışlarız, onları incitiriz. Ve daha neler yapabileceğimizi bilmek istemiyorum.

Dolayısıyla filmin akışına göre değerlendirmelerimizi yapmakla hem filmin kurgusuna hem de konumuzun zihinsel akışına uyumuş olacağız.

Daha önce de ifade edildiği gibi bu film, 1967 yılında yapılan “Üçüncü Hare” deneyi, arkasından 1981 yılında yazılan kitap ve çekilen filmde uyarlanmıştır. Bu nedenle doğal olarak “Dalga” filminde de ‘II. Dünya Savaşı’nda ağır bedellerini ödemiş olan Almanya’nın 21. Yüzyılın başlarında, bugün Nazizim benzeri bir rejim riskiyle karşı karşıya olup olmadığının sorgulanması’ ana tema olarak seçilmiştir. Bu arada Nazizimin otokrasinin, faşizmin, totalitarizmin en çarpıcı ve en kurumsallaşmış örneği olduğunu da hatırlamakta fayda vardır (Dikici-Bilgin, 2015, s.171). Önceleri sıradan bir kişi olan Hitler’in biyografisi ve iktidarı boyunca yaptıkları incelendiğinde, çevresindekileri ve tüm Alman halkını nasıl boyun eğdirdiği hakkında bol miktarda bilgiye ulaşılabilecektir. Ayrıca sorgulanması gereken şu sorularla karşı karşıya gelinecektir: *İnsanlar verilen her türlü emri sorgulamadan nasıl yerine getiriyorlardı? Hangi psikolojiyle insanlar koşulsuz itaatte bulunuyorlardı?* Bununla birlikte, Milgram’ın deneyinin ilham kaynağı olan *Eichmann yargılanmasından* da bu bağlamda söz etmek gerekir. Çünkü Milgram, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi Partisi)’nin yüksek rütbeli bir memuru olan Eichmann’ın savaş ve insanlık suçuyla yargılanmasını anlatan, Hannah Arend’in (1963), *Eichmann Kudüs’te: Kötülüğün Bayalığı Üzerine Bir Rapor* (Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil) başlığıyla yayımlanan kitabına atıfta bulunarak bazı sorulara cevap aramıştır: *Acaba yönetici ve komutanlar, savaş suçlarını, emredildiği için mi işlediler yoksa yanlış bulmadıkları için mi işlediler?* Söz konusu kitabın, Eichmann’ın ve gerçekte diğer tüm savaş suçlularının yargılanması sürecinde ortaya çıkan en rahatsız edici ve düşündürücü şu bulguya dikkat çeker: Bu Yahudi soykırımından sorumlu ‘canavarlar’, duruşmalar sırasında hiç de öyle kana susamış katiller gibi gözüküyorlardı. Tam aksine, çoğunun hali tavrı yumuşak ve kibardı; onlar, ‘sadece emirlere uyduklarını, Yahudilerden nefret ettikleri için değil, kendilerine öyle yapmaları emredildiği için yaptıklarını’ tekrar tekrar ve kibar bir dille açıklıyorlardı (Milgram, 1974, s. 5; Hogg ve Vaughan, 2010, s. 137). Bu nedenle Milgram bu durumu ironik bulmuştur. Yani insanın, bir yandan

sadakat, disiplin ve fedakârlık gibi yüce değerlere sahip olması, öte yandan otoritenin hain sistemlerine bağlanması ve yok edici birer savaş makinası haline dönüşmesi ona ironik gelmiştir (Milgram, 1974, s. 188).

Dalga filminde de bu ironik durum bir hafta içinde belirgin hale gelmiştir. Dalga'nın oluşturulan normları çerçevesinde Dalga üyeleri birbirlerine sevgi, saygı, fedakârlık, dayanışma, yardımlaşma gibi davranışlarda bulunurken, "ötekilere" karşı hoşgörüsüz ve düşmanca tavırlar sergilemişlerdir. Bir hafta içinde Marco'nun kız arkadaşına tokat atacak duruma gelmesi, Bay Wenger'in eşiyle tartışıp çok kırıncı, aşağılayıcı ifadelerde bulunması ve sonuçta ayrılması bu ironiyi çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır.

Otokrasi konusunda olumsuz duygu ve düşüncelerini açık bir şekilde belirten bir grubu, dönüştürmek için ne yapılabilir? Lider adayı öğretmenin aklında bir proje vardı ve bu projenin adım adım uygulamaya konulması gerekmektedir. Kimileri zor yoluyla gücünü göstererek etkide bulunmaya çalışırken, kimileri de *ikna* yoluyla ya da kendi görüşünü grubun geri kalanının zihnine yavaş yavaş yerleştirerek insanları etkilemeyi başarırlar. Bu farklı yaklaşımlar bu süreçte liderlik modelinin nasıl şekilleneceğini de belirler. Bu bakış açısıyla liderlik, insanları ortak amaç ve hedefleri benimseterek bir araya getirmek ve onları bu hedeflere ulaşma yolunda harekete geçirme sürecidir. Liderlik, insanların bir şeyleri kabul etmelerini sağlamak için onların üzerinde güç kullanmayı gerektiren bir süreç değildir (Hogg ve Vaughan, 2010, s. 173).

Öğretmen Wenger, fikirlerini açıklama ve tartışma özellikleri olan bir grup karşısında tercih ettiği yöntem gereği, yeni bir sosyal oluşum (**grup normlarının oluşturulması**) sürecine tüm potansiyel üyelerin (öğrencilerin) katılmasını sağlamıştır. Öncelikle bir grubu diğerlerinden ayıran, onun kimliğini oluşturan unsurlar, ilkeler, normlar olmalıdır ve bunlar grubun üyeleri tarafından kabul edilmelidir. Tabi burada öğretmenin zihninde olan grubun özellikleri otokratik, faşist unsurları içermesi gerekiyordu ve öğretmen de öğrenciler üzerinde tüm yönlendirmelerini bu çerçevede yapmaktaydı. Tek tipleştirme yönünde, öğretmen tarafından sınıfın oturma düzeni, konuşmak için izni alma ve ayağa kalkarak konuşma, sırada dik oturma gibi birçok yeni norm oluşturmak amacıyla sınıfın kuralları *ikna* yoluyla (öğretmen, daha iyi nefes alınacağı, odaklanmanın daha kolay olacağı yönünde telkinlerde bulundu) değiştirildi. Ders mantığı için otokrasinin nasıl bir sistem olduğu soru-cevap tarzında işlenirken, bir taraftan da sınıfta uygulamaya koyuldu. Örneğin;

Bay Wenger: Otokratik bir sistemin temel şartı nedir? Her diktatörlükte ne var?

Kevin: Führer!

Bay Wenger: Evet, ama pek sicili temiz değil! Her diktatörlüğün yol gösteren bir merkezi lideri var. Oynayalım bakalım bu biz de kim olabilir?

Öğrenciler: Öğretmen olarak tabi ki siz.

Bay Wenger: Peki oylayalım. Proje haftası boyunca lideriniz olmamı kimler istiyor?
Oy çokluğuyla (1 red, 1 çekimser) kabul edildi.

Bay Wenger: Birlik beraberlik nasıl sağlanır?

Lisa: Kılık kıyafet

Bay Wenger: Doğru, ortak kıyafet. Tek tip üniforma denilebilir.

Dominik: ... bana göre üniforma çok faşistçe.

Bay Wenger: İlla ki askeri üniforma demiyorum. Üniforma her yerde var. Süpermarkette, Mc Donalds'da, hosteslerde, polislerde. Hatta takım elbiseler bile bir nevi üniforma sayılır. "örneğin senin de üzerindeki kıyafet senin üniformandır. Sen de o kıyafetle bir gruba ait oluyorsun öyle değil mi?"

Lisa: Ama üniformanın başka bir amacı daha var. Her tür sosyal farklılığı ortadan kaldırıyor.

Mona: Evet, ama birey olma olgusunu da ortadan kaldırıyor.

Karo: Hamburg, okul üniformalarına geçişi tartışmış olduğuma göre.

Bay Wenger: Şu proje haftası boyunca okul üniforması gibi bir şey giysek. Ne dersiniz_

Mona ve Karo: (Şaşkınlık içinde) Ne? Peki ne?

Bay Wenger: Ne bileyim, beyaz gömlek, kot. Herkeste olan bir şeyler işte.

(Oybirliğiyle kabul ediliyor)

Dennis: O kadar kişi olduk, artık bir adımız olsun, değil mi?

Bay Wenger: Güzel, zaten sıra ona gelmişti öneriniz var mı?

Öneriler, öneriler... sonunda *Dalga* ismi oy birliğiyle belirleniyor. Bu arada sınıfta dolaşırken Sinan'ın çok iyi çizimleri olduğunu görünce grubun logosunu çizmeyi teklif ediyor. O da kabul ediyor.

Bay Wenger: Bir sonraki aşamaya geçiyoruz. Eylem aracılığıyla güç. Tüm o güzel fikirler eyleme dönüşmedikçe neye yarar ki? Bütün yaratıcılığınızı *Dalga* için, birliğimiz için kullanmanızı istiyorum.

Öğrencilerin çeşitli önerileri:

-İnternet sayfası düzenleme, logomuzun çıkartmalarını yapma, kollarımıza dövme yapma, kartpostallar, şapka,... Sınıf bir anda heyecanla önerilerini ifade etme yarışına girdi...

Grup bir gün dondurma yerken birisinin aklına gruba ait bir selamımız niçin yok diyerek kendince bir selam önerdi ve bunu Bay Wenger'e önerdiler. O da hemen kabul etti.

Filmin başlarında geçen bu sahnelerde grubun normları öğretmenin (liderin) yönlendirmesiyle tüm üyelerin katılımıyla belirlenmiş olmaktadır. Böylece grubun önem verdiği konularla ilgili normların oluşturulmasıyla grup üyelerinin eylem, arzu ve emelleri için referans ölçütleri oluşturulmuştur. Normları kendi kendine değiştirme ve belirleme sürecinde rol alan kişi için bunlar, özerk olarak uyduğu gerçekten "kendi" kuralları haline dönüşür. Öyleyse, sosyal normların isteyerek, özerk bir şekilde hatta coşkuyla içselleştirmesi için en önemli şart, diğer kişilerle karşılıklı etkileşimlerde bulunarak normları belirlemektir (Şerif, M. ve Şerif, C.W., 2006, s. 143). Normlar içselleştirildiğinde ise, o normun gereği için her şey yapılabilir, gerekirse öldürülür veya uğruna ölünür. Örneğin oluşturulan kıyafet normunu içselleştiren öğrenciler, norma direnen öğrencileri acımasızca dışlamaya veya cezalandırmaya yönelmişlerdir. Yine Tim'in hayatını riske sokma pahasına, yüksek bir binaya tırmanarak *Dalga*'nın

logosunu çizmesi veya en son sahnede '*Dalga yoksa benim hayatta olmamın da anlamı yok*' diyerek intihar etmesini örnek gösterebiliriz.

Norm oluşturma aşamasında belirsizlikler ya da anlaşmazlıktan kaynaklanan kararsızlık söz konusu olduğunda devreye ***bilgi etkisi*** girer. Kişi kendi inanç ve duygularından emin olmak ister, bu amaçla dışarıdan gelecek olan fikir, tahmin gibi her türlü ipucuyla karşılaştırmalar yapma ihtiyacı hisseder (Festinger, 1954). Örneğin, Bay Wenger, öğrencileri oturma düzenini niçin değiştirdiğini ve tek tip kıyafet uygulamasının niçin önemli olduğunu açıkladığı sahnelerde olduğu gibi, grup üyelerinin şüphe ve kararsızlıklarının giderilmesi ve karşıdakilerinin ikna edilmesi amaçlanmıştır. "***Disiplin aracılığıyla güç, Birlik aracılığıyla güç***", sloganıyla hedefe ulaşmada dayanışmanın, birlik ve beraberliğin önemini vurgulayan Bay Wenger, gerekirse "*-neticede notlarımız yükselecekse kopya çekebilirsiniz*" gibi çoğu öğrencinin hoşuna gidebilecek düşüncelerini söyleyerek ikna sürecine devam etmiştir. Ayrıca o, "anarşist" dersi öğrencilerini *düşman* olarak nitelemiş, onlardan daha başarılı olmayı sağlayacaksa kopya çekilebileceğini ifade etmiştir. Yani hedefe ulaşabilmek için etik dışı da olsa her şey yapılabilir. Ama burada bireyin hedefinden veya başarısından çok grubun hedefi ve başarısının ön planda olması, dayanışma, birlik ve beraberlik içinde hedeflere ulaşılması vurgulanmaktadır.

Bu süreçte Mona ve Karo, ikna olmamalarına karşın derse devam ettikleri süre içinde Dalga'nın bazı kurallarını (izin alarak ve ayağa kalkarak konuşma, Bay Wenger diye hitap etme gibi) yerine getirdikleri ve Marco'nun da bazı konularda şüphe etmesine karşın son güne dek grup normlarına uyduğu görülmektedir. Tüm bu durumlar ***norm etkisiyle*** açıklanabilir. Asch'in deneyinde gözlendiği gibi norm etkisi, kişinin iyi davranılma, onay ve kabul görme, kınanma, alay edilme ya da reddedilme kaygısı ya da bazı hedeflere ulaşma gibi nedenlerle uymaya götüren etkidir. Norm etkisi gerçek anlamda bilişsel değişimden çok, görünürde bir kabul de ortaya çıkarabilir (Arkonaç, 1998, s.244). Örneğin, filmin başında Kevin ile birlikte Sinan da dersten çıkmıştı, fakat Sinan eğitim hayatının bitme riskinden dolayı derse geri dönmüştü. Okulu bitirebilme hedefine ulaşabilmesi için gruba katılmak zorunda kalıp, grubun normlarına uyum göstermiştir. Bu uyumun devam etmesi *grubun büyüklüğü* ve *grubun söz birliği etmesiyle* yakından ilişkilidir. Grupta yaşanabilecek farklı görüşler, bu gibi insanların hemen gerçek duygu ve düşüncelerinin ifade edebilme ihtimalini artırır.

Peki, grup normuna karşı gelinirse ne olur? Filmde de görülebileceği üzere, başta Kevin'in, sonra Mona ve Karo'nun, filmin sonunda da Marco'nun başına geldiği gibi, normlardan sapma hoş görülebilir bir davranış olarak kabul edilmez. Kişi ters tutumunu sürdürürse, eninde sonunda ona yönelik iletişim durur. Grup onu etkileyemeyeceğine karar verir ve onu görmezlikten gelmeye başlar (Taylor vd., 2007, s. 219). Nitekim

Karo, kıyafet kuralına uymadığında, sınıf ve Bay Wenger onu görmezlikten gelmiş ve Karo'nun teklifi kabul görmemiştir. Kısacası böyle bir aykırılık, yalnızca davranıştaki değişiklik derecesi değildir. Diğer grup üyelerinin “usulsüz”, “tehditkâr”, “tehlikeli” hatta “haince” olarak nitelendirdikleri türden bir değişikliktir. Bu ise cezasız bırakılamaz ve kınama, para cezası, uzaklaştırma, hatta bu davranışlarda bulunan üyeyi üyelikten çıkarmayla sonuçlanır (Şerif ve Şerif, 2006, s.139-140).

Mona ve Karo gibi eleştirel düşünen, yapılanları sorgulayan ve oluşturulan kurallara uymada güçlük çeken başka öğrencinin olmaması, okul yönetimi, desteklemeyi ve diğer öğrenciler de uyum ve itaati seçmişlerdir. Ama neden?

Sosyal etki ve uyma sürecinde en etkili iki faktör, “*grubun büyüklüğü*” ve “*grubun söz birliği*” etmesidir (Hogg ve Vaughan, 2010, s. 130). Filmde iki öğrencinin dışında sınıfın hemen hepsinin Dalga'nın üyesi olması ve grubun normlarını birlikte oluşturdukları içinde söz birliği faktörü de oldukça baskındır. Bu nedenle diğer sınıf öğrencileri üzerinde de etkili olunmuş, ders dışı üye sayısında kısa sürede artışlar gözlenmiştir. Ayrıca Karo, Dalga'yı her ne kadar engelleme çabasında olsa da grubun sözbirliği içinde olmasından dolayı etkisiz kalmıştır. Bazı durumlarda “*azınlığın etkisi*” etkili bir faktör olsa da Karo örneğinde bu etkiden söz edilemez. Karo ile Marco arasında yaşananlar Marco'nun Dalga'ya karşı olmasından değil Karo ile Dalga arasında kalmasından kaynaklanıyordu. Karo ile arasının bozulmasının bir nedeni olarak Dalga'yı sorgulamaya başlamıştır. Bununla birlikte, öğretmenin böyle bir sosyal oluşumda öğrencileri etkilemesi, “*azınlığın etkisi*” faktörü çerçevesinde değerlendirilebilir. Ama sadece bu üç faktörle sınırlanamaz çünkü filmin Karo ile Marco arasında Dalga'nın internet sitesindeki baskıya uğramış öğrencilerin veya tehdit eden Dalga üyelerinin mesajlarının değerlendirildiği sahnesinden öğrencilerin itaate zorlandıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca konumuzla doğrudan ilgili olmasa da ergenlik psikolojisi ile okul çeteleşme eğilimlerinin de etkisi göz ardı edilmemelidir.

Diğer bir bakış açısıyla okul ortamını büyük grup, sınıfı küçük grup (azınlık) olarak düşünüldüğünde, Dalga üye ve sempatizan sayısının okul ortamında her geçen gün artmasına yol açması “*azınlığın etkisi*” olarak değerlendirilebilir.

Dalga oluşumunun öğretmenin önderliğinde olması, sosyal etki ve uyumda “*kişinin veya kurumun saygınlığı*” etkeniyle açıklanabilir. Öyle ki, öğretmenin, lider seçildikten sonra artık bundan böyle kendisine ‘Bay Wenger’ şeklinde hitap edilmesini istemesi ve hem öğretmenin sınıfa girdiği zaman hem de sınıfta söz alıp konuşmak isteyen öğrencilere ‘ayağa kalkma’ kuralını getirmesiyle liderliğinin saygınlığını pekiştirmiş olmaktadır.

Tüm süreç, sınıf ve okul ortamında gerçekleşmiş olması durumu, diğer bir etken olan **"yüz yüze olmanın etkisi"** ile açıklanabilir.

Grupları uzun süre bir arada tutmanın yollarından biri, grup üyelerinin **"gruplarına olan bağlılıkları"**dır. Dalga, en fazla Hitler'in askeri olma özelliği taşıyan Tim'i etkileyen bir deneyim olmuştur. Aile ilişkileri diğerlerine nazaran daha kötü olan, okulda fazlaca itilip kakılan, uyuşturucu satan, kızların pek ilgilenmediği bir genç olan Tim'e göre öğretmen Bay Wenger büyük bir önderdi. Dalga ile yeniden doğan Tim, artık ezilmeyecek, popüler olacak, herkes ona ve Dalga'ya saygı duyacaktı. Tim, projenin başından itibaren, Dalga'nın tüm normlarını hemen kabul edip benimseyen bir kişidir. Örneğin tek kıyafet kararı alındığında, hiçbir zorunluluk olmamasına rağmen, markalı kıyafetlerini yakması; bir gün Bay Wenger'in evine gidip koruması olmayı teklif etmesi; silah alması; Dalga için büyük zevk ve heyecanla internet sitesi yapması; Dalga'nın amblemini hayatını riske atarak yüksek bir binaya çizmesi gibi davranışları onun gruba bağlılığı *içselleştirdiğini* göstermektedir. Son sahnede Tim silahına çekerek, 'sen bizi kandırdın, dalga yaşıyor, ölmedi. Tekrarlayın! Dalga yaşıyor! (arkadaşını yaraladıktan sonra ağlayarak) 'Dalga benim hayatımdı' demiştir. Bay Wenger, Tim'e silahını bırakmasını söylerken yine Dalga'nın kurgusunu kullanmış ve 'eğer beni öldürürsen Dalga'yı yönetebilecek bir Bay Wenger olmayacak' diyerek Tim'i içinden çıkılmaz bir ikileme sürüklemiştir. Bir tarafta Dalga'nın bitmesiyle hayatının anlamının kalmaması, öte tarafta da Bay Wenger'i öldürürse, Dalga'nın yine sona ermesi ve yine hayatının anlamı kalmaması. Bu ikilemden çıkış bulamayınca Tim intihar etmiştir. Turner'a (1991) göre, insan bir grupla özdeşleştiği zaman kendisini o grubun üyesi olarak görür ve sonunda grubun normlarını ve özelliklerini kendi benliğine atfeder. Bunun nedeni kendi benliğini grubun bir parçası olarak algılamaya başlamasıdır (akt.: Arkonaç, 1998, s. 246).

Hem Tim'in hem de diğer öğrencilerin gruba uyum sağlarken büyük bireysel farklılıklar göstermiş olmaları başta kişilik özellikleri olmak üzere başka etkenleri de akla getirebilmektedir. Örneğin, daha fazla uyma davranışı sergileyenlerin, benlik saygısı düşük, sosyal onay ya da destek ihtiyacı yüksek, kendini kontrol etme ihtiyacı duyan, IQ'sü düşük, aşırı kaygılı, grup içerisinde kendini suçlayan ve kendini güvensiz hisseden, aşağılık duygusuna ve nispeten düşük bir statüye ve genellikle otoriter bir kişiliğe sahip olan kimseler olduğu söylenebilir (Costanzo, 1970; Crutchfield, 1955; akt.: Hogg ve Vaughan, 2010, s. 129).

Yine Marco, "Dalga benim için beraberliği ifade ediyor, çünkü benim senin ki (Karo'ya) gibi düzenli bir ailem yok" demesi, Dennis'in filmin başlarında 'neslin ortak bir amaç etrafında toplanmadığından' şikâyet etmesi ve grubun bir ismi olması fikrini teklif etmesi, onun Dalga'ya bağlandığını, onun bir üyesi olduğunu benimsediğini, içselleştirdiğini gösterir. Dalga

deneyimiyle Marco'nun sutopu maçında en iyi bireysel ve takım performansını göstermesi; ilk defa sutopu maçında, dayanışmanın sonucu olarak salonun tamamen doldurulması; Dennis'in tiyatro yönetirken otoritesini sağlaması (önceleri silikti) gibi olumlu gelişmeler, her ikisinin de gruba bağlılığını pekiştirmiştir.

Filmin sonuna doğru Bay Wenger öğrencilere Dalga hakkında ne düşündüklerini yazmalarını istemiş ve Dalga'nın son toplantısında da Bay Wenger konuşmasına bu yazılardan bir kaçını okuyarak başlamıştı. 'Zengin öğrenci, şimdiye dek her istediği şeyi alabildiğini, fakat hep canı sıkıldığını, Dalga ile çok eğlendiğini; kız öğrencilerden biri artık kimin güzel ve başarılı olmasının önemli olmadığını çünkü Dalga'nın herkesi eşitlediğini; Sinan grupta köken, din ve sosyal çevrenin artık bir öneminin kalmadığını; Dennis, Dalga'nın uğrunda mücadele edebileceğimiz bir şeyler kattığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Dalga, öğrencilerin 'serbest' gündelik hayatlarında aslında birçok baskı unsuruyla (maddi durum, farklı dinden, ırktan olma) karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Bu da Dalga'ya neden girmek istediklerini, Dalga'da olmaktan neden hoşlandıklarını ve Dalga'ya neden bağlandıklarını kısmen açıklamaktadır.

Filmde başrolde oynayan erkek öğrencilerin Dalga hareketini daha fazla benimsemeleri, sınıftan ayrılan iki muhalif öğrencinin de kız olması, sosyal etki ve uyma sürecinde "**cinsiyet**" etkenini gündeme getirmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, yarım asır önce araştırmalar kadınların uyma düzeylerinin daha yüksek olduğu yönünde sonuçlar rapor etseler de son dönemlerde ki çalışmalar bu yargıyı desteklememektedir ve cinsiyet değişkeninin uyum konusunda ne belirleyici olduğunu ne de farklılaştığı yönünde bulgular sunmaktadır.

Karo'nun başta kıyafet kuralı olmak üzere Dalga'nın kurallarına uymak istememesinin altında yatan nedenler biri "**birey olma ihtiyacı**" bir diğeri de yine aynı bağlamda bireyci "**benliğin etkisi**" olduğu söylenebilir. Karo, kendine yakışmadığı kıyafeti giymeyi istememekle, kendi zevk, ilke ve kurallarını daha fazla önemsemekle ben bir "**birey**"im mesajını vermektedir. Okulun tek tip kıyafet uygulaması (resmi kurallar) yoksa bir başkası istiyor diye, sürü psikolojisiyle hareket etmeyi kendi kişiliği açısından bir olumsuzluk olarak değerlendirmektedir. Yine sınıfta tek kıyafet konusu konuşulurken projenin başından itibaren oluşturulan her yeni norma sert itirazları olan Mona'nın, tek kıyafetin birey olma olgusunu kaldırdığını söylemesinde ve üçüncü günde sınıftan ayrılmasında yine bu iki faktörün etkisi olduğu ileri sürülebilir. Buna karşın özellikle Tim'in grup normlarıyla bütünleşmesi, kendi benliğini grubun bir parçası olarak algılamaya başlaması, yani bir 'birey' olarak var olmaktan çok "Dalga'nın bir üyesi" olarak var olmayı benimsemesi, grubun insanlar üzerinde bıraktığı önemli özellikleriyle özdeşleşmesi, onda "birey olma ihtiyacı" faktörünün etkili

olmadığını ve betimlenen bu portreyle de Karo ve Mona'dan farklı bir benlik yapısına sahip olduğu söylenebilir.

“Birey olma ihtiyacı” ve “benliğin etkisi” faktörlerini **“kültürel farklılıklar”** bağlamında da değerlendirmek gerekiyor. Kağıtçıbaşı (2010, s.97) kültürleri “beraberlik (toplulukçu)” ve “ayrışıklık (bireyci)” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Onun verdiği bilgilere ve ölçütlere göre Almanya, ‘bireyci kültür’ kategorisinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla film konusu Almanya’da yetişen gençlerin oluşturduğu bir okulda geçiyor. Tüm öğrencilerde bireyciliğin daha baskın olması beklenirken, birkaç öğrencinin dışında hepsinde tersi bir durum ortaya çıkığı gözlenmektedir. Bu da sosyal etkiyi belirleyen faktörlerin daha etkili olduğunu göstermektedir. Ama bunun birlikte, ergenlerin bu yaşlarda “kimliğini oluşturmaya” çalıştığı, bazen bu karmaşanın uzun sürebileceği düşüncesi de (Elkind, 1978; Steinberg, 2007, ss. 315-319) hesaba katıldığında filmdeki gençlerin belki de yeterince bireyleşemediği de akla gelebilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, insanlar arası ilişkiler ile grup içi dinamikleri açıklamak için ‘sosyal etki’ başlığı altında norm, itaat, uyma, içselleştirme, özdeşleşme, ikna gibi önemli kavramlar ve bu bağlamda yapılan üç klasik deney hakkında bilgiler verilmiştir. İnsanın psikolojik özellik ve potansiyellerini açıklayan bu bilgilerin somutlaştırılarak daha iyi anlaşılması ve görülmesi amacıyla “Tehlikeli Oyun: Dalga” adlı filmin içeriği, ilgili kavram ve deneyler çerçevesinde analiz edilmiştir. Temelde otorite ve itaat ilişkisi etrafında dönmesine karşın filmin içeriği yukarıda da ifade edildiği gibi sosyal etki ve uymanın hemen hemen tüm unsurlarını içermektedir. Bunların görsel bir kompozisyon halinde yer alması filme, sosyal etki süreçlerinin çarpıcı ve kalıcı bir şekilde açıklanması veya anlaşılması açısından katkı sağlayıcı bir materyal niteliği kazandırmaktadır. Bu nedenle, psikolojide sinema filmlerden faydalanmanın önemine ve ilgili bazı sinema filmlerinin psikolojik analizlerini yapmanın psikolojik olguları kavramada dolayısıyla insanı tanımada yöntemsel bir katkı sağladığına dikkat çekilmektedir. Zaten psikanalist kuram bağlamında uzun zamandan beri film analizi çalışmaları yapılmaktadır. Son dönemlerde sinema filmleriyle terapi (sinematerapi) ve psikolojik danışma yapılarak bir anlamda kuramdan uygulamaya geçilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nda yaşananlardan esinlenerek 1967’de ABD’de bir öğretmenin sınıf ortamında yaptığı deneyimsi bir uygulamayı (Üçüncü Hare (dalga)), bunu anlatan kitap, tiyatro ve filmler takip etmiştir; bu filmlerden biri de “Tehlikeli Oyun: Dalga” adlı filmidir. Yani filmin konusu yaşanmış gerçeklere dayanmaktadır. Bu da filmi daha etkileyici kılmakta ve film tadında belgesel izleme imkânı vermektedir. Bununla birlikte filmle ilgili içerik analizleri ve değerlendirmeler gerçek hayatla daha fazla

örtüşmektedir. Bu nedenle “bu ancak filmlerde olur, gerçek hayatta değil” görüşünün bu film için geçerli olmadığını söyleyebiliriz.

Filmde sosyal etkinin bireysel ve toplumsal hayat üzerindeki dönüştürücü rolüne çarpıcı ve derinden sarsıcı kurgusuyla şahit olduk. Davranış değiştirme ve oluşturmada sosyal etki süreçlerinin ilgili deney sonuçlarıyla örtüşen işleyişini yansıtması filmi özel bir konuma taşımakta olup bireyin otoriteye itaat ve uyma davranışını -Milgram deneylerine ilham kaynağı olan Hitler ve ona itaat edenlerin psikolojilerini- analiz edip anlama ve açıklamayı kolaylaştırmaktadır.

Buradan hareketle itaat davranışını farklı boyutlarıyla düşünmek, farklı bir açıdan da irdelemek gerekebilir. ‘İyi bir vatandaş, iyi bir evlat, iyi bir memur veya işçi, bulunduğu ortamın norm ve kurallarına uyar’. Bu, sosyal düzenin sorunsuz işleyişi açısından kulağa hoş ve mantıklı geliyor, tabii ki, kural ve normlar gerçekten insan ve toplumun lehine olacak şekilde düzenlenmişlerse! Ya bu hassasiyet gösterilmemişse, kural ve norm koyucular kendi güç ve çıkarlarını öncelemişlerse veya doğru bildikleri ilkeler gerçekte doğruları yansıtmıyorsa yine de kural, norm veya sözlü buyruklara uymak, itaat etmek halen erdemli bir davranış olarak kabul edilebilir mi? Hümanist filozof ve psikologlar itaat ile özgür olma arasında bir ilişki olduğunu ve itaat etmeyi, özgürleşmenin ve geleceğe umutla bakmanın önünde önemli bir engel sayarlar, dolayısıyla erdem olarak görmezler. Fromm’a (1987, s. 7) göre, tarih boyunca krallar, derebeyleri, devleti yönetenler, patronlar ve ana babalar, itaat etmenin erdem, itaatsizliğin ise ahlâk dışılık veya suç olduğu anlayışını savunmuş ve dayatmışlardır. Bu da sorgusuz ve şartsız itaate neden olmakta ve özgür iradeyi ortadan kaldırmaktadır.

II. Dünya Savaşı sırasında 6 Ağustos 1945’te Hiroşima’ya atılan ve ilk anda 78 bin kişinin ölümüne neden olan atom bombasını taşıyan uçağın pilotu Paul Tibbets 2005 yapımı Hiroşima belgeselinde, “Uçak havalanınca pilot kabininden uçağın arkasına, askerlerin olduğu yere geçtim. Kendimize kahve aldık ve onlara aslında ne yaptığımızı uçakta ne taşıdığımızı söyledim. İlk noktamızdan bombayı bırakma noktasına geldiğimizde bunu bir rutin olarak gerçekleştirdik. Tamamen bombalamaya konsantre olduk. Ben duygusal değilim. O anda düşündüğüm bir şey olsaydı, size ne olduğunu söylerdim. *İşimi yaptım ve başarıyla sonuçlandığı için çok rahatlamıştım, siz bunu anlayamazsınız*” -Hitleri’in Eichmann’ı gibi- demiştir (“Hiroşima’ya atom bombasını atan pilot öldü”, 2007). Yine The Guardian gazetesi muhabiri tarafından Tibbets (87 yaşındayken) ile yapılan röportajda ‘*yaptığı işten hiç pişman olmadığını, bugün de olsa bu görevi yerine getireceğini*’ bir kez daha söylemiştir (Terkel, 2002). Bugün dünyayı yok edecek miktarda nükleer silahın olduğu bilinmektedir. Ama daha korkunç ve kaygı verici olan durum, II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyanın birkaç kez nükleer silah

kullanımının kıyısından dönmüş olmasıdır. Hatta bazı liderler tarafından, “nükleer silah kullandıkları takdirde ‘elli milyon ölünün’ kabul edilebilir olup olmadığı” sorgulanabilmektedir (Kahn 1960, akt.: Fromm 1985, s. 133).

Milgram, askerlerin bu katliamlara sadece görevleri olan otoriteye ve onun emirlerine uymak için karıştıklarını belirtir. O, bir yöneticinin (otorite) gösterdiği işleri yapan insanların, yöneticinin emirlerini kendi ahlâkî görüşleriyle değil; yöneticiye ait görüşlere dayanarak itaat ettiklerini belirlemiştir. Burada kişisel duygular ile görev bilinci birbirinden net ayrılırken, bireyin sahip olduğu sorumluluk ise kendisini otorite figüründen daha önemsiz görmesine yol açmaktadır (Batmaz, 2006, s. 26). Bu durumda, korkutucu gerçek şu: Dün olduğu gibi bugün ve yarın da, verilen emirleri ‘gönül rahatlığıyla’ yerine getirmeye, itaat etmeye hazır milyonlarca “Tibets” bulunması ve bulunacak olmasıdır.

Özellikle Japonya’ya atılan iki atom bombası tecrübesinden sonra, Fromm’a (1987) göre, itaat etme olgusu, insanlık tarihinin son bulmasına neden olabilir. Çünkü insanın yeryüzündeki tüm yaşamı yok etme ihtimali, üstelik imkânı vardır. Bu durumun mantıklı bir açıklaması yoktur. “Ama gerçek şudur ki, atom çağında bizler teknolojik bir yaşam sürerken insanoğlunun çoğu –gücü elinde tutanlar da dâhil olmak üzere– hâlâ duygusal olarak taş devrinde yaşamaktadır. Öyle ki, matematik, astronomi, doğa bilimleri yirminci yüzyıla ayak uydururken politik, devlete ilişkin ve toplumsal düşüncelerimiz bilim çağının çok gerisindedir. Eğer insanoğlu kendini öldürürse bunun nedeni ölüm düğmelerine basmayı emredenlere itaat etmek olacaktır. Bu da insanın; korku, nefret ve hırsın ilkel tutkusuna, ayrıca milliyetçi gurura ve devlet egemenliğine itaat etmesidir” (s. 9).

Sonuç olarak, tarihsel süreç, bilimsel bulgular ve incelemeye konu ettiğimiz film, taraf olmayı, ama olacaksın benim tarafımda olma zorunluluğunu, olmayı ise ötekileştirerek yok etme objesi haline dönüştürdüğünü ve bunun da bir sosyal norm haline getirilebildiğini öğretmekte, göstermekte ve yaşatmaktadır. Otoriteye itaatin, evlilikleri, dostlukları, arkadaşlıkları, empatiyi nasıl olumsuz etkilediğini de betimlemektedir. Bu durum çoğunlukla her iki tarafın farklı otoriter güçlere itaat etmesinden kaynaklanmaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, her zaman için, otoritenin “bunu yapmak zorundasın, ya da şunu yapmana izin yok” diye dışarıdan emreden (dışsal otorite) bir insan ya da kurum olması gerekmemektedir. Çünkü bu emir ve yasakları, sorumluluk bilinci, vicdan ya da süperego adı altında beliren içsel bir otorite de buyurabilir. Bazen insanlar özgür olduğunu iddia edebilir. Gerçekten öyle midir? Burada olan şey aslında otoritenin ortadan kalkmadan kendisini görünmez kılmasıdır, yani ‘isimsiz otorite’ye boyun eğme devam etmektedir. Bu görünmez veya isimsiz otorite artık sağduyu, bilim, ruh

sağlığı, normallik, kamuoyu gibi farklı kılıklara bürünmüştür. Bunların yöntemi baskı değil, hafif ikna yöntemidir. Kişi uyulması istenen buyruğun varlığından asla kuşkulandığı durumlarda isimsiz otorite açık otoriteden daha etkilidir (Fromm, 1993, s. 149-150).

Peki, insan, itaat etmeye niçin bu denli eğilimli ve itaatsiz olmak niçin bu denli zor? İnsan otoriteden ya korktuğu ve kendisini korumaya almak için ya da taptığı güçle-otoriteyle bütünleşerek onun bir parçası haline gelerek kendini güçlü hissetmek için itaat etme eğilimindedir. Aksi takdirde itaatsizlik, otorite tarafından bir başkaldırı olarak değerlendirilerek bir şekilde cezalandırılır. Bu nedenle itaatsizlik yalnızlık, hata yapma ve suçlu-hain ilan edilme karşısında cesur olmayı gerektirmektedir (Fromm, 1987, ss. 12-13). Gerçekleşmesi zor olan körü körüne, zarar verici istek ve buyruklara itaat etmeme konusunda, bireysel ve toplumsal düzeyde empatiyi geliştirmeye ve yaymaya çalışmakla belki bir mesafe kat edilebilir.

KAYNAKLAR

- Asch, S.E. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American*, 193 (5), 31-35.
- Asch, S.E. (1956). Studies of independence and conformity. A minority of one against a unanimous majority. *Psychological Monographs*, 70 (9), 1-70.
- Arkonacı, S. (1993). *Grup İlişkileri*. İstanbul: Alfa Basım Yay. Dağ.
- Arkonacı, S. (1998). *Sosyal Psikoloji*. İstanbul: Alfa Basım Yay. Dağ.
- Babaoğlu, H. (20 Temmuz 2009). Kimlik ve kılık değiştirme gazeteciliğinin özü! *Sabah Gazetesi*, 12 Temmuz 2015, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/babaoğlu/2009/07/20/>
- Bakır, B. (2008). *Sinema ve Psikanaliz*. İstanbul: Hayalet Kitap.
- Baron, R.A., Byrne, D.V., & Suls, J. (1989). *Exploring Social Psychology* (3rd Ed.). Massachusetts: Allyn & Bacon.
- Batmaz, V. (2006). Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in otoriteriyen kişilik ve uyma deneyleri ve Adorno'nun sarkacı. V. Batmaz, (Der.), *Otoriteriyen Kişilik içinde* (7-59). İstanbul: Salyangoz Yay.
- Bond, R., & Smith, P.B. (1996). Culture and conformity: A meta-analysis of studies using Asch's (1952b-1956) line judgment task. *Psychological Bulletin*, (119), 111-137.
- Boster, F.J. & Cruz, M.G.(2002). Persuading in the small group context. In J.P. Dillard & L. Shen, (Eds.), *The Sage Handbook of Persuasion: Developments in Theory and Practice* (pp.477-494). California: Sage Publ.
- Cialdini, R.B. (2001). *Influence: Science and Practice*. (4th Ed.), Boston: Allyn & Bacon.
- Collins, S.D. (2009). *Persuasion*. (Managerial Communication Series 7, 2nd Edition). Mason, OH, USA: South-Western Cengage Learning.
- Costanzo, P.R. (1970). Conformity development as a function of self-blame. *Journal of Personality and Social Psychology*, (14), 366-374.

- Crutchfield, R.A. (1955). Conformity and character. *American Psychologist*, 10 (5), 191-198.
- Deutsch, M. & Gerard, H.B. (1955). A study of normative and informational social influences upon individual judgment. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51 (3), 629-636.
- Dikici-Bilgin, H. (2015). Totaliter rejimler. E. Kalaycıoğlu ve D. Kağnıcıoğlu, (Eds.), *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler* içinde (164-184), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Elkind, D. (1978). Erik Erikson's eight ages of man. *Dialogue*, 11 (1), 3-13.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, (7), 117-140.
- Freedman, J.L., Sears, D.O., & Carlsmith, J.M. (2003). *Sosyal Psikoloji* (4. Baskı). (A. Dönmez, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Fromm, E. (1987). *İtaatsizlik Üzerine Denemeler*. (A. Sayan, Çev.). İstanbul: Yaprak Yay.-Dağ.
- Fromm, E. (1985). *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri* (cilt 2). (Ş. Alpagut, Çev.), İstanbul: Payel Yay.
- Fromm, E. (1993). *Özgürlükten Kaçış*. (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki.
- Gass, R.H., & Seiter, J.S. (2016). *Persuasion, Social Influence, and Compliance Gaining* (5th ed.). New York: Routledge.
- Gençöz, F. (2006). Sinemada psikolojik rahatsızlıklar: Psinema. *Bilim ve Teknik*, 39 (458), 82-86.
- Gençöz, F. (2008). Sinema filmlerinde intihar: Araştırma, eğitim ve sinematerapi. *Kriz Dergisi*, 16 (2), 1-10.
- Gençöz, F. (2009). Sinema ve psikoloji. e-Sekans, Sayı:1 25 Ağustos 2015, <http://www.sekans.org/index.php/tr/arsiv/yazilar/200-svp>
- Haney, C., Banks, W.C., & Zimbardo, P.G. (1973). A study of prisoners and guards in a simulated prison. *Naval Research Review*, (30), 1-17.
- Hiroşima'ya atom bombasını atan pilot öldü. (01 Kasım 2007). *NTV-MSNBC*, 20 Ağustos 2015, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/424938.asp>
- Hogg, M.A., & Vaughan, G.M. (2010). *Essentials of Social Psychology*. London: Pearson Education.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar* (12.Baskı). İstanbul: Evrim Yay.
- Kahn, H. (1960). *On Thermonuclear War*. Princeton: Prin. Univ. Pres.
- Kaleağası, B. (16.01.2006). İçinden reform geçen ülke. *Radikal Gazetesi (internet Baskısı)*, 12 Temmuz 2015, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=175821>.
- Kelman, H.C. (1958). Compliance, identification, and internalization: Three processes of attitude change. *Journal of Conflict Resolution*, 2 (1), 51-60.
- Kelman, H.C. (1961). Processes of opinion change. *Public Opinion Quarterly*, (25), 57-78.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98 (2), 224-253.
- McLeod, S. (2007). What is conformity? *Simply Psychology*, 25 Şubat 2016, <http://www.simplypsychology.org/conformity.html>
- Metz, C. (1985). *Psychoanalysis and Cinema: The Imaginary Signifier*. London: Macmillan.

- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, (67), 371-378.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to Authority; An Experimental View*. New York: Harper & Row.
- Morsünbül, Ü. (2015). Bal, Süt ve Yumurta filmlerinin Erikson'un psikososyal gelişim kuramı açısından analizi. *İlköğretim Online*, 14 (1), 181-187.
- Özpek, B.B. (2015). Suriye iç savaşı ve insani güvenliğe etkileri. B. Akçay, (Der.), *İç Savaşın 4. Yılında Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar* (9-12). Ankara: ABKAD Yay.
- Rashotte, L. S. (2007). Social influence. In G. Ritzer & J. M. Ryan, (Eds.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, vol. IX, (4426-4429). Oxford: Blackwell Pub.
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik*. (F. Çok, Yay. Haz.). Ankara: İmge.
- Şerif, M. (1985). *Sosyal Kuralların Psikolojisi*. (İ. Sandıkçıoğlu, Çev.), İstanbul: Alan Yay.
- Şerif, M. ve Şerif, C.W. (2006). Sosyal normların oluşumu ve otokinetik etki deneyi. (M. Atakay-A. Yavuz, Çev.). (V. Batmaz, Der.) *Otoriteriyen Kişilik* içinde (126-187). İstanbul: Salyangoz Yay.
- Taylor, S.E., Peplau, L.A., & Sears, D.O. (2007). *Sosyal Psikoloji*. (A. Dönmez, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- "Tehlikeli Oyun" (2015). *Vikipedi Özgür Ansiklopedi*. 15 Ekim 2015, https://tr.wikipedia.org/wiki/Tehlikeli_Oyun
- Terbaş, Ö. (Derleyen) (2012). *Sinema ve Psikanaliz: Filmler ve Bilinçdışı*. İstanbul: Psike İst. Psikanaliz Kitaplığı, İstanbul Bilgi Üniv. Yay.
- Terbaş, Ö. (Derleyen) (2015). *Sinema ve Psikanaliz 2: Kayıp ve Zaman*. İstanbul: Psike İstanbul Psikanaliz Kitaplığı, İstanbul Bilgi Üniv. Yay.
- Terkel, S. (6 August 2002). 'One hell of a big bang', *The Guardian*, 20 Ağustos 2015, <http://www.theguardian.com/world/2002/aug/06/nuclear.japan>
- Turner, J.C. (1991). *Social Influence*. Berkshire, UK: Open Univ. Press.
- "Üçüncü Hare" (2015). *Vikipedi Özgür Ansiklopedi*. 23 Kasım 2015, https://tr.wikipedia.org/wiki/Üçüncü_Hare
- Wood, W. (2000). Attitude change: Persuasion and social influence. *Annual Review Psychology*, (51), 539-570.